

УДК 902:378.4(477.54) «1990/2014»

Археологічна наука в Харківському університеті

Скирда В.В., Шрамко І.Б.

В статті розглядається доробок археологів Харківського університету за останні 25 років. В цей період вченими було досліджено низку археологічних пам'яток, починаючи з доби енеоліту і закінчуючи козацькою добою. Протягом зазначеного часу продовжувалося вивчення як традиційних для університетських археологів напрямків, так і були започатковані нові – історіографія археології, дослідження доби козацтва. Зазначається, що важливу роль для розвитку археологічної науки відіграло створення Музею археології та етнографії Слобідської України та Науково-дослідної лабораторії Германно-Слов'янської археологічної експедиції.

Ключові слова: археологічні дослідження, Харківський університет, історіографія археології.

Дана стаття є продовженням публікації про розвиток археології в Харківському університеті до 1990 р., яка була підготовлена Б.А. Шрамко та В.К. Михеєвим [51]. Але, враховуючи той факт, що зазначена робота не містить даних про дослідження харківських археологів за 1990 р., ми почнемо свій огляд саме з цього року.

Об'єктами наукових досліджень останнього двадцятиріччя стали археологічні пам'ятки IV–I тис. до н.е. Цілеспрямовано проблеми бронзового віку розробляли декілька науковців університету: В.О. Дмитрієв, Ю.В. Буйнов і С.І.Берестнев. Крім того, експедиціями під керівництвом С.І.Берестнева, В.А.Дмитрієва, А.В.Криганова, І.Б.Шрамко проводились й рятівні розкопки курганів бронзового віку в Харківській області.

За матеріалами розкопок, в рамках написання дисертаційної роботи, В.А.Дмитрієв систематизував результати багаторічних розкопок з метою вивчення періодизації, відносної хронології та інтерпретації, пам'яток енеоліту і ранньої бронзи лісостепу Дніпро-Донецького міжріччя [21].

Значним внеском у вивчення пам'яток бронзового віку стали статті та монографія С.І.Берестнева, у якій розглядаються поселення, могильники, культові місця доби середньої–пізньої бронзи на території Лісостепу Східної України. Значну увагу вчений приділив питанням культурно-історичної атрибуції, періодизації та хронології. Автором проаналізовано співвідношення прибулих та місцевих комплексів в процесі культурогенезу, встановлені основні напрямки культурно-історичних зв'язків [3;4;5;6].

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років були проведені наукові розкопки різних пам'яток бронзового віку на території Харківської області: курган

та поселення пізньозрубної культури біля с. Суха Гомольша Зміївського району, поселення та ґрунтового могильник тієї ж культури біля с. Червоний Шлях Балаклійського району, були відкриті нові пам'ятки фіналу зрубної культури: кургани і ґрунтові могильники з біригуальним поховальним обрядом інгумації і кремації. Це дозволило отримати нові факти, що довели гіпотезу про існування особливого постзрубного культурно-хронологічного горизонту в Сіверсько-донецькому Лісостепу [12].

Ю.В.Буйнов, як і раніше, основну увагу приділив проблемам, пов'язаним з бондарихінської культурою фіналу бронзового віку. Ним був надрукований звід поховальних пам'яток цієї культури [14], підготовлено декілька статей, присвячених як введенню в обіг нових матеріалів, так і питанням хронології, періодизації бондарихінських пам'яток, генезису і історичній долі їх засновників [9; 10; 13]. Головні наукові спостереження та висновки Ю.В.Буйнова увійшли до академічних видань ІА АН СРСР – «Епоха бронзи лесостепной полосы СССР» (1987); Степи европейской части СССР (???.–) і до підручника «Археологія України» (2005).

У вивченні періоду фіналу бронзи – початку раннього залізного віку доволі дискусійною залишається проблема зміни епох, що пов'язана з вирішенням питання опанування заліза місцевими племенами та механізму поступового переходу до доби заліза. Дослідження цих процесів в Дніпро–Донецькому лісостепу дозволи І.Б.Шрамко та Ю.В.Буйнову виділити два основних етапи в розвитку металургії та залізообробки в регіоні, пов'язані з племенами бондарихінської культури (1 етап) та населенням скіфського часу (2-й етап), між якими немає спадкоємності традицій, а також довести, що цей процес був тривалим та нерівномірним у різних частинах регіону. Місцева обробка заліза в басейні Сіверського Дінця підтверджується археологічними джерелами не раніше другої половини VI ст.до н.е. [101], у той час як на поселеннях басейну Ворскли не тільки вироби із заліза, а навіть ковальські інструменти виявлені у нашаруваннях першої половини VII ст. до н.е.

Одночасно з розробкою проблем фіналу бронзового віку Ю.В.Буйнов за участю А.К.Дегтяря та О.В.Бандуровського в 90-роки минулого століття активно займався дослідженням курганів скіфського часу в басейні Сіверського Дінця. Основними об'єктами його уваги стали курганні могильники в околицях с. Черемушна, м. Люботин, с. Старий Мерчик. Як підсумок вийшла друком монографія у співавторстві з О.Бандуровським [1]. Узагальнення матеріалів з розкопок курганних некрополів лісостепової частини басейну Сіверського Дінця дозволило Ю.В.Буйнову зробити декілька важливих припущень щодо поховального обряду та соціального складу місцевих племен скіфського часу [8].

У 1992–1993 та 2000–2002 роках експедицією С.І. Берестнева були досліджені 19 курганів у могильнику біля с. Куп'єваха Богодухівського району, в яких були знайдені бронзові та електричні прикраси, предмети озброєння, ліпний посуд, античні амфори та грецький столовий посуд. Розкриті поховання віднесені до VII–IV ст. до н.е. Поховальний обряд засвідчує зв'язки місцевого населення з Дніпровським Правобережжям, Кавказом та Степовим Причорномор'ям [7].

Три роки (2001–2003) Ю.В.Буйнов разом с аспірантами кафедри досліджував городище біля хут. Городище. У результаті вивчення пам'ятки уперше була отримана інформація про характер її матеріальної культури, визначені хронологічні межі існування життя на розкритих ділянках поселення [11;15].

Одним з пріоритетних пам'яток, що досліджується науковцями університету, починаючи з 1954 р., є Більське городище, розкопками якого до 1995 року керував Б.А. Шрамко. За період з 1990 по 1995 роки основну увагу вчений приділяв вивченню Східного укріплення, де були відкриті садиби VI–IV ст. до н.е. Найбільш цікавим виявились ділянки з раннім матеріалом, близьким за своїми рисами до матеріальної культури Західного Більська.

В останні роки роботи на пам'ятці експедицією під керівництвом Б.А. Шрамка були відкриті виразні залишки залізоплавильних горнів. Це дозволило довести, що залізоплавильні горни в скіфській час були доволі простими, ямного типу, висунути своє бачення процесу видобування заліза на початку раннього залізного віку [84]. Особливу увагу, як і в минулі роки дослідник приділяв питанням металургійного виробництва, особливостям виготовлення різних видів ремісничої продукції [86;90;95;113.; та ін.], розвитку орного землеробства в Східній Європі доби бронзи та раннього заліза [91;114 та ін.]. У 1997 р. археологічний загін Харківського університету під керівництвом В.В. Скирди брав участь у розкопках Більського городища у складі українсько-німецької експедиції (загальне керівництво – В.Ю. Мурзін, Р. Ролле).

Аналізуючи матеріали розкопок минулих років, Б.А.Шрамко присвятив декілька праць питанням виникнення Більського городища, його ототожнення з містом Гелоном [82;110 та ін.], техніки будівництва [87 та ін.], висвітленню культових традицій його мешканців, розробив типологію предметів культової пластики, пов'язаних, вперш за все, з землеробськими культурами місцевого населення [83; 88]. До наукового обігу були введені результати багаторічних досліджень могильників Більського городища [81], матеріали перших розкопок, здійснених на городищі В.О.Городцовим в 1906 році [80]. У 2007 році в окремій праці Б.А.Шрамко підвів основні підсумки досліджень Більського городища [92], звернув увагу не тільки на основні досягнення, але й на головні проблеми, що залишаються у зв'язку зі складністю всебічного вивчення цієї величезної пам'ятки.

Значною мірою поставлені Б.А.Шрамком проблемні питання, пов'язані з виникненням та розвитком Більського городища– найбільшого укріпленого поселення Європи за доби раннього заліза – були вирішені в результаті багаторічних розкопок Західного укріплення.

У 1988 році експедицією під керівництвом І.Б. Шрамко були розпочаті планові, масштабні археологічні дослідження Західного Більського городища. З 2005 року пам'ятку також вивчає С.А.Задніков. За двадцять п'ять років були закладені розкопи на семи зольниках, а також два розкопи на міжзольному просторі, розкрита загальна площа понад шість тисяч кв. м. З 2013 року відновлені роботи на Східному укріпленні, а також розкопки курганів в могильнику Скоробір [104].

Уперше в історії дослідження Західного Більська вдалося стратиграфічно виділити чотири горизонти від другої половини VIII – до середини V ст. до н.е. [100], для кожного з них отримати виразні предмети матеріальної культури, виявити у значній кількості античну кераміку третьої чверті VII ст. до н.е. [22;24], охарактеризувати ранній період розвитку поселення [115]. На декількох зольниках вперше були зафіксовані розкопи 1906 року, що дозволило скорегувати схеми розташування зольників, складені В.А. Городцовим і Б.А. Шрамком. Розкриті при дослідженні зольника № 28 археологічні об'єкти дозволили вперше в Дніпровському Лівобережному лісостепу звернути увагу науковців на новий тип культових споруд з кам'яною основою, виявити новий тип наземних жител VI ст.до н.е. [99], з урахуванням результатів багаторічних досліджень Б.А. Шрамка в розвитку Більського городища виділити п'ять основних періодів [96].

Крім того, у 2008 році уперше для лісостепових поселень в дослідженнях Більського городища були використані геофізичні методи, завдяки яким були відкриті цікаві житлові та культові споруди. З метою комплексного вивчення пам'ятки в останні роки у складі експедиції працювали ґрунтознавці та палеогеографи, на базі експедиції постійно працює палеозоологічна лабораторія. Щорічно численні кісткові останки опрацьовує В.Л.Бондаренко. Уперше за матеріалами Більського городища ним були виділені породні лінії собак. Залучення методів природничих наук дозволило С.А.Заднікову разом з металознавцями зробити ряд нових цікавих спостережень щодо використання жителями Більська кольорових металів [25].

Важливим є припущення І.Б.Шрамко, що виникнення Західного і Східного укріплень відстоїть у часі майже на 100-150 років. Ця думка, висловлена дослідницею у 2004 році пізніше була підтверджена С.А. Задніковим за результатами повної обробки колекції античної кераміки з Більського городища. Дослідник переконливо довів, що антична керамічна продукція уперше починає поступати на городище в третій чверті VII ст. до н.е. та не була пов'язана, як вважалось раніше, з доколонизаційним імпортом [23; та ін.], а основним контрагентом у торговельних відносинах з античним світом протягом декількох століть була Ольвія. С.А. Задніков простежив динаміку постачання античного імпорту в різні хронологічні періоди, окреслив напрямки та можливі шляхи постачання керамічної продукції на городище. За результатами ґрунтовних багаторічних досліджень предметів античного імпорту С.А. Задніковим підготовлено понад 50 наукових праць, а у 2014 році успішно захищена кандидатська дисертація на тему «Античний керамічний імпорт на Більському городищі скіфського часу».

Для реконструкції археологічних споруд, відкритих на Більському городищі, його дослідниками уперше був застосований та апробований метод макетування та комп'ютерного моделювання [97].

Значним внеском в науку, зробленим науковцями університету в останні десятиріччя, безумовно, слід вважати результати ретельного комплексного вивчення біметалевого ножа з поховання середнього бронзового віку поблизу с. Герасимівка (розкопки О.Г. Д'яченка). Використання металографічного та

спектрального аналізу дозволили довести, що ніж є найдавнішим в Європі предметом, виготовленим з кричного заліза [85 та ін.] Головні підсумки цього важливого відкриття були представлені Б.А.Шрамком в 1990 році на міжнародній конференції з питань вивчення давньої металургії в Белфорті (Франція) [112].

Як і в минулі роки дослідника цікавили й питання походження місцевого лісостепового населення, формування лісостепової культури скіфського часу, та вирішення проблеми взаємовідносин лісостепових племен із кочовиками [111 та ін.]. У співавторстві В.К.Михеевим і Б.А.Шрамком в 2000 році був підготовлений та вийшов друком навчальний посібник з археології раннього залізного віку Східної Європи [52].

Ремісничє виробництво у лісостепових племен Дніпровського Лівобережжя скіфського часу наприкінці 80-90 –х років у рамках підготовки дисертаційної роботи вивчала І.Б.Шрамко Нею був опрацьований увесь матеріал щодо залізообробки скіфського часу, з пам'яток басейну Ворскли і Псла, разом з металознавцями були здійснені металографічні аналізи значної колекції залізних виробів, розроблена типологія асортименту ковальської продукції різних хронологічних періодів, встановлені закономірності поступового розвитку ковальської справи у племен Ворскли та Псла, визначені рецепти виготовлення різних категорій предметів із заліза та сталі, встановлений час опанування місцевими ремісниками складних технологій залізообробки. Основні положення дисертаційної роботи «Ковальське ремесло у племен басейну Ворскли та Псла скіфського часу», захищеної в ІА НАН України у 1995 році, окрім автореферату викладено в декількох наукових працях [98; та ін.], а також в узагальнюючій роботі «Развитие кузнечного ремесла у племен бассейнов Ворсклы и Псла в скифскую эпоху» [103].

Пам'ятки скіфського часу в басейні Сіверського Дінця наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. цілеспрямовано вивчав аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та археології Д.С. Гречко. Після захисту Б.А. Шрамком у 1953 році кандидатської дисертації та виходу монографічного дослідження «Древности Северского Донца» в 1962 році виявилась значна кількість не-узагальненого нового археологічного матеріалу, який і став об'єктом уваги Д.С. Гречко, який в своєму дослідженні керувався не тільки архівними даними, науковими публікаціями, а й здійснив власні розкопки курганного могильника біля с.Гришківка, поселень Горіховий Гай та Циркунівського городища [19; 20] та зробив цікаві спостереження щодо спорудження захисних валів поселень скіфського часу [18]. Результатом розробки наукової теми стали захист кандидатської дисертації «Сіверськодонецька група пам'яток Лісостепу Східної Європи скіфської доби» та вихід монографічного дослідження «Населення скіфського часу на Сіверському Дінці» (2010 р). Разом з А.В. Шелеханем дослідником була підготовлена робота «Гришковский могильник скифов на Харьковщине» (2012р.).

В 90-ті роки Б.А.Шрамком були опубліковані повністю опрацьовані матеріали розкопок Люботинського городища [79].

У 2010–2012 роках І.Б.Шрамко, К.Ю.Пеляшенком та С.А.Задніковим проводились рятівні дослідження поселення скіфського часу біля с.Новоселівка, відкритого у 2002 році краєзнавцем А.О. Зорею на території Новодолазського району. На площі понад 45000 кв. метрів були простежені особливості планування садиб VI–IV ст. до н.е., відкрито господарчі та житлові комплекси, знайдено чимало предметів глиняної пластики, локалізовано ділянки різних хронологічних періодів існування поселення, встановлено риси матеріальної культури IV, V-IV, та VI-V ст. до н.е., розроблено методіку фіксації археологічних об'єктів на поселенні.

В останні роки співробітник МАЕСУ О.О.Крютченко вивчав оборонні споруди Дніпро-Донецького лісостепу [33], розпочав дослідження Таранівського городища.

Дослідження пам'яток пізньоримського часу та Великого переселення народів вченими університету триває у двох площинах: прикладній (археологічні дослідження) та теоретичній .

Якщо не брати до уваги спорадичні дослідження пам'яток римського часу у радянські часи, фактично, їх цілеспрямоване вивчення бере свій початок з 1995-1996 років, коли під керівництвом М.В. Любичева були проведені розкопки на багатощаровому поселенні Колісники з комплексами ранньоримського (постзарубинецький горизонт) та пізньоримського (черняхівська культура) часів [44, с. 220-221]. В 1997-1998 роках М.В. Любичевим досліджувались такі пам'ятки черняхівської культури як: поселення Тимченки [44, с. 221], могильники Соколово [61, с. 386] та Глибоке (остання – спільно з В.В.Скирдою) [39, с. 382-383]. Новий етап дослідження пам'яток черняхівської культури вченими факультету було розпочато із створенням 28 травня 1999 року рішенням Вченої Ради історичного факультету Слов'янської археологічної експедиції під керівництвом М.В. Любичева. У 1999 р. ним були проведені дослідження на поселенні Колісники, у Зміївському районі [61, с. 385-386; 44, с. 220-224], а починаючи з 2001 р. дослідження зосереджені на території, переважно, Валківського району: у 2001 р. досліджувалось поселення Шлях 2, у 2002 р – поселення Халимонівка [42]. В цей же час проводилися розвідки на поселеннях Хворостове, Трофимівка, Шевченкове, Мізіяки, а у 2003 р. проводилися шурфування поселення Високопілля та розвідки на поселенні Війтенки. Окрім досліджень Слов'янської археологічної експедиції розкопки на черняхівському поселенні Лозова 2 були проведені у 1999-2003 рр. В.В. Скирдою [68; 73].

Проте найбільшого пошвавлення вивчення пам'яток пізньоримського часу та Великого переселення народів набуло починаючи з 2004 року. Це пов'язано із початком дослідження в цьому році Слов'янською (з 2005 року – Германно-Слов'янською) археологічною експедицією археологічного комплексу біля с. Війтенки. У 2005 році вище поселення було відкрито могильник. На сьогодні поселення та могильник Війтенки є найбільш вивченими черняхівськими пам'ятками на території Дніпровського лісостепового Лівобережжя, із загальною дослідженою площею близько 1,5 гектарів. Зокрема, на поселенні, окрім

залишків житлових та господарських споруд [38; 41], було досліджено чотири гончарних горни [105; 107]. Загальна кількість досліджених на могильнику поховань сягнула 206 (Шульце, Любичев, в друку). Окрім досліджень у Війтенках, співробітниками експедиції досліджувались інші черняхівські пам'ятки на території Харківської області. Зокрема, у 2008-2009 рр. К.В. Мизгіним були проведені розкопки на поселенні Огульці [57], у 2008-2010 рр. – на поселенні Новоберецьке [48]. Починаючи з 2012 року, дослідження щорічно ведуться на могильнику Зачепилівка, на якому вже досліджено 5 поховань [46, с. 68]. Розвідками співробітників Германно-Слов'янської археологічної експедиції на теренах Харківської області було відкрито кілька нових черняхівських пам'яток, а на окремих з них зроблено шурфування [106, с. 226-227].

Високі результати роботи Германно-Слов'янської археологічної експедиції стали можливі завдяки кільком чинникам. По-перше, дослідження такого унікального археологічного комплексу, яким є Війтенки, потребувало значного підвищення рівня методики археологічних досліджень. Ключовим в цьому сенсі стало тісне співробітництво експедиції із Євроазійським відділом Німецького археологічного інституту, в особі його співробітника – доктора Е. Шульце. Виконання двох великих міжнародних спільних проектів «Кружальна кераміка черняхівської культури. Місце її виробництва у Війтенках біля Харкова» та «Інфраструктура області дніпро-донецького вододілу у пізньоримський час та на початку Великого переселення народів» надало змогу застосувати у дослідженнях найновітніші технології та передові методи обробки матеріалу, зокрема, геомагнітну зйомку, геохімічні аналізи кераміки та глини, тощо. По-друге, вдосконалення методики досліджень викликало нагальну необхідність у появі максимально комфортних умов для праці, результатом чого стало створення у 2005 році, завдяки ГПУ «Харківгазвидобування» (нині – «Шебелінкагазвидобування»), на місці розкопок на поселенні Війтенки бази експедиції. Нарешті, по-третє, відбулось оформлення експедиції у постійно діючу наукову проблемну групу, чому сприяло відкриття у 2006 році лабораторії експедиції. Сьогодні Навчально-дослідна лабораторія Германно-Слов'янської археологічної експедиції є штатним підрозділом факультету, має велику бібліотеку, камеральну лабораторію, учбовий клас, здійснює наукову, навчально-методичну, видавничу, виставкову та популяризаторську діяльність.

Проте, прикладна діяльність вчених історичного факультету в галузі археології пізньоримського часу та Великого переселення народів за останні два десятиріччя – це тільки один бік досліджень. Не менш важливе місце займають також теоретичні розробки, головна роль у яких належить М.В. Любичеву. Фактичним підсумком попереднього етапу досліджень та початком нового стала його монографія, яка присвячена історії досліджень та основним проблемам вивчення черняхівської культури у дніпро-донецькому лісостепу [45]. В подальшому М.В. Любичевим була створена оригінальна концепція етнокультурного розвитку території Дніпровського лісостепового Лівобережжя у пізньоримський час та на початку Великого переселення народів, зокрема обґрунтовано існування у середині III – початку IV ст. передчерняхівського «го-

ризонту Боромля» [36, та ін.], доведено пізній час появи у регіоні черняхівської культури [35; 37; 40, та ін.], тощо. Важливим та фактичним оформленням черняхівознавства, як наукового напрямку досліджень на історичному факультеті, став захист 12 березня 2014 року М.В. Любичевим докторської дисертації «Етнокультурна історія дніпро-донецького лісостепу I-V ст. н.е.» у Інституті археології Національної академії наук України.

Останнім часом активно вивчаються окремі категорії знахідок на черняхівських пам'ятках. Зокрема, старшим лаборантом Германно-Слов'янської археологічної експедиції К.Г. Варачовою досліджується проблема гончарних келихів у черняхівській культурі [16 та ін.]. К.В. Мизгін займається вивченням знахідок римських та боспорських монет в ареалі черняхівської культури [60; 59; 56; 58; 62; 55; 47; 109; 54]. У 2010 р. ним захищено кандидатську дисертацію «Античні монети на пам'ятках черняхівської культури».

Таким чином, за останні два десятиріччя в Харківському національному університеті оформився потужний науковий напрям: вивчення старожитностей пізньоримського часу та Великого переселення народів у Східноєвропейському Барбарікумі, побудований на застосуванні новітніх методів археологічних досліджень та тісній міжнародній співпраці.

Найбільш ранні середньовічні пам'ятки на початку 90-х років XX ст. досліджував М.В. Любичев. Так, у 1990 р. він розкопував поселення Введінка, яке мало шари пеньківської та салтівської культур. У 1991 р. він закінчив розкопки поселення Раковка, яке є найбільш ранньою пам'яткою пеньківської культури в басейні Сіверського Дінця [43]. У 1992 р. М.В. Любичев розкопував поселення Нижній Бишкін 1 і 2. Перше містило шари пеньківської та салтівської культур, а друге – лише салтівської. Останньою середньовічною пам'яткою, на якій дослідник проводив розкопки, був могильник салтівської культури Червона Гірка (1994 р.). У тому ж році М.В. Любичев захистив кандидатську дисертацію «Пеньківська культура Дніпро-Донецького лісостепу».

Провідний харківський салтознавець В.К. Міхеев у 1990 р. підбив перші підсумки розкопок біритуального могильника Червона Гірка [49], яке продовжував розкопувати до 1994 року включно. У 1992 р. він разом із В.В. Скирдою відкрив, а потім з 1993 по 1997 рік розкопував ґрунтовий могильник салтівської культури біля с. Червона Гусарівка Балаклійського району Харківської обл. [50; 77, с. 5]. У 1998 і 1999 рр. В.К. Міхеев, разом із В.В. Скирдою, проводив розкопки салтівського городища біля с. Коробови Хутори. Це були останні розкопки проф. Міхеева за час його роботи в Харківському університеті.

Вивченням пам'яток салтівської культури на початку 90-х років XX ст. (до 1993 р.) продовжував займатися А.В. Криганов. У цей період він дослідив низку могильників біля с. Пятницького [31] і проводив розкопки ґрунтового могильника біля с. Нетайлівки [32]. У цей самий період учений видав низку важливих праць, пов'язаних із вивченням зброї носіїв салтівської культури на інших середньовічних кочівників [28; 30].

З 90-х років XX ст. дослідженням пам'яток салтівської культури почала займатися співробітниця МАЕСУ Н.В. Чернігова, яка з 1997 по 2002 рік проводила розкопки на Верхньосалтівському городищі [78; 77, с. 6].

У 1997 р. В.В. Скирда підбив перші підсумки досягнень археологів Харківського університету у вивченні пам'яток салтівської культури [69]. У 2002 р. він разом з антропологами зробив першу спробу реконструювати зовнішній вигляд населення, що залишило Верхньосалтівський катакомбний могильник [64]. З 2001 р. В.В. Скирда почав плідну співпрацю з Харківським історичним музеєм (ХІМ). У 2001 р. він разом із завідувачем відділу археології ХІМ В.С. Аксьоновим провели розкопки на салтівському могильнику Червона Гірка. Починаючи з 2005 р. до 2014 р. вони керували спільною експедицією, яка розкопувала епонімну пам'ятку салтівської культури – Верхньосалтівський катакомбний могильник.

Доклав своїх зусиль до вивчення середньовічних пам'яток у період, що нами розглядається, патріарх харківської археології Б.А. Шрамко. У 1994 р. він проводив розкопки городища роменської культури «Замок», що розташоване поблизу Більського городища [93, л. 16-17]. У 2003 р. Б.А. Шрамко, разом з В.В. Скирдою, провів розкопки на Донецькому городищі, яке більшість сучасних дослідників пов'язують із літописним містом Дінцем [94, с. 57-63].

У 2006 році С.А. Задніковим, К.Ю. Пеляшенком та В.М. Окатенком було відкрите нове багатощарове поселення в урочищі Олешкі в околицях Харкова, з культурними шарами скіфського часу, VIII та третьої чверті XIV ст. Це перше поселення на Харківщині, матеріали якого підтвердили думку Б.А.Шрамка про умовність терміна «Дике поле». Під час розкопок на поселенні були розкриті предмети більш 40 археологічних об'єктів, отримано виразні предмети золотоординського часу. Основні результати досліджень були узагальнені в окремій статті [102].

У зв'язку з отриманням Україною незалежності вітчизняні археологи почали активно досліджувати добу українського козацтва. Вчені Харківського університету також не залишилися осторонь. У 1995 р. С.І. Берестнев провів розкопки Валківської фортеці, побудованої у 1648 р. [65]. У 1998–1999 рр. проф. В.К. Міхеев та В.В. Скирда проводили розкопки Свято-Миколаївського козацького монастиря в Зміївському районі. До цієї ж доби слід віднести розкопки на території старого Харкова у 2003 р. Б.А. Шрамко і В.В. Скирди [94, с. 63-64].

Ще одним новим напрямом археологічних досліджень у Харківському університеті стала історіографія археології. В.В. Скирда розпочав студії з вивчення робіт археологів Харківського університету, які втілилися в першу, захищену в Україні, кандидатську дисертацію за напрямом історіографія археології «Археологічна наука в Харківському університеті (1805–1920 рр.)» (2000 р.). Цей напрям науки він продовжує розробляти і в подальшому [65; 67 тощо].

Наказом ректора від 20 березня 1998 р. при Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна було створено Музей археології та етнографії Слобідської України (МАЕСУ) До цього часу археологічна колекція університету, яка почала збиратися з перших років його існування, перебувала в різних підрозділах університету, про що неодноразово згадувалося в наукових публікаціях [26;27;66;71;75]. Ми зупинимось на роботі безпосередньо МАЕСУ, історія якого на сьогоднішній день залишається вивченою фрагментарно [70].

На момент створення МАЕСУ у 1998 р. установа складалася лише з трьох приміщень загальною площею 102 кв. м., яка була більше схожа на перенасичене сховище старожитностей, ніж на музей у повному розумінні цього слова. Це ускладнювало наукову роботу з артефактами, не говорячи вже про виставкову роботу. У музеї зберігалися неупорядковані архівні матеріали. В цей час штат МАЕСУ складався лише з 3-х осіб: головний зберігач А.К. Дятляр, старший лаборант Н.В. Чернігова та директор – В.В. Скирда (з 1.09.2012 – І.Б. Шрамко).

Співробітники музею здійснюють активну наукову діяльність: щорічно беруть участь у роботі наукових конференцій різного рівня в Україні й за кордоном, публікують свої наукові доробки у вигляді тез, наукових статей, навчальних посібників та монографій, беруть активну участь у роботі археологічних експедицій, організують виставки. В музеї з'явилася бібліотека, фонди якої складаються з більше ніж тисячі фахових книжок та журналів. Було упорядковано архів МАЕСУ, який переважно складають звіти археологічних експедицій, що надає можливість вводити їх до наукового обігу [76]. На сьогоднішній день в архіві зберігається більше 300 справ.

Значно зросла кількість фондів музею, які поповнюються матеріалами отриманими під час проведення щорічних археологічних експедицій співробітників музею та археологів ХНУ. Поповнюються фонди і завдяки безкоштовній передачі до музею артефактів від приватних осіб [72]. Музей має найбільшу в Україні колекцію артефактів салтівської археологічної культури та одну з найчисельніших – скіфського часу. Останніми роками в музеї почала створюватися етнографічна колекція. Ведеться постійна робота з обладнання фондосховищ та упорядкуванню фондів, що поклато початок їх активного введення до наукового обігу [2] та публікацій буклетів музею [53, 63]

За останні роки з використанням матеріалів музею захищено 9 кандидатських дисертацій. Фонди МАЕСУ викликають зацікавленість не лише вітчизняних, а й зарубіжних дослідників: за роки існування музею з матеріалами його фондів працювали вчені з Росії, Болгарії, Угорщини, США та Німеччини.

На базі музею проводяться заняття для студентів історичного факультету, що навчаються за спеціальністю «археологія». МАЕСУ є потужною базою для проведення археологічної та музейної практик студентів не лише історичного факультету ХНУ, а й інших вузів м. Харкова. При музеї проводиться науковий семінар імені О.С. Федоровського, у роботі якого беруть участь археологи, краєзнавці та всі небайдужі до старожитностей харків'яни та гості міста.

Співробітники музею організували чимало виставок як на базі університету, так і поза його межами. Починаючи з 2000 року стало традицією проводити щорічні виставки досягнень польових археологічних сезонів. Спочатку в них були задіяні лише археологи університету та співробітники музею. Останнім часом до них приєдналися й всі інші установи міста Харкова, які займаються археологічною діяльністю (Харківський історичний музей, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Слобідська археологічна служба). Найбільш резонансними виставками, проведеними зусиллями

співробітників МАЕСУ стали виставка, присвячена 100-річчю відкриття салтівської археологічної культури у виставковому залі «АВЕК» [77], а також виставки в краєзнавчих музеях Ізюму, Краснограда та Святогорська [17]. Крім того, в межах профорієнтаційної роботи, співробітники музею проводять виїзні одноденні археологічні виставки у шкільних установах м. Харкова. З метою популяризації стародавньої історії нашого краю та археологічних знань співробітники музею постійно виступають на різних телевізійних каналах та сторінках популярних газет і журналів. З діяльністю музею можна ознайомитися на офіційному сайті МАЕСУ.

На даному етапі ведуться роботи над створенням постійно діючої сучасної експозиції МАЕСУ в Головному корпусі ХНУ імені В.Н. Каразіна. Відкриття експозиції планується у 2015 р. до 210-річчя Харківського університету.

Головна ідея нової експозиції – показати внесок вчених університету в розробку проблем археології. Розробку окремих вітрин здійснювали В.О.Дмитрієв, С.І.Берестнев, Ю.В.Буйнов, А.Н.Амер, В.Є.Радзієвська, С.А.Задніков, І.Б.Шрамко, С.В.Дьячков, Т.М.Крупа, К.В.Мизгін, О.О.Крютченко, В.В.Скирда та А.О.Харламова. Протягом 2013-2014 рр. ці проекти були представлені для обговорення і на спільних нарадах археологів Харкова. Активну участь в процесі розробки концепції нової експозиції брали також С.І.Посохов та С.І.Куделко.

Новий музей буде мати сучасну виставкову залу, сучасне фондосховище з особливою коморою, службові приміщення, конференц-зал. Безумовно з його відкриттям розпочнеться новий, етап в розвитку археологічної науки в університеті.

Таким чином, можна зазначити, що археологи Харківського університету на сучасному етапі, продовжують вести активну польову роботу та регулярно публікують результати своїх досліджень у межах традиційних для факультету напрямів. Останніми роками, з'явилися дослідження, які пов'язані з козацькою добою та історією археології. Важливим внеском у розвиток археології стало відкриття у 1998 р. Музею археології та етнографії Слобідської України і створення у 2008 р. Науково-дослідної лабораторії Германно-Слов'янської археологічної експедиції.

Примітки

1. *Бандуровський А.В.* Кургани скифського времени (Северскодонецкий вариант) / А.В. Бандуровский, Ю.В. Буйнов. - К. Институт археологии НАНУ, 2000. – 236 с.
2. *Бейдин Г.В.* Римские монеты из собрания Музея археологии и этнографии Слободской Украины Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина / Г.В. Бейдин, М.Н. Григорьянц, С.А. Задников, В.В. Скирда – Харьков, 2006. – 84 с.
3. *Берестнев С.И.* Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н.э.) / С.И. Берестнев. – Харьков, 2001. – 261 с.
4. *Берестнев С.И.* Культурно-историческая ситуация в лесостепи Левобережной Украины во второй половине II- начале I тыс. до н.э. / С.И. Берестнев // Проблемы истории та археології давнього населення Української РСР. – К., 1989.

5. *Берестнев С.И.* Новые исследования курганного могильника у с.Купьеваха / С.И. Берестнев, Ю.Н. Бойко. – Харьков, 2005. - 22 с. (Препр.).
6. *Берестнев С.И.* Поселение Таранцево и вопрос о населении днепровского лесостепного Левобережья в начале раннего железного века / С.И. Берестнев // РА. – 1994. – № 3. – С. 121–140.
7. *Бойко Ю.Н.* Погребения VII-IV вв. до н.э. курганного могильника у с.Купьеваха (Ворсклинский регион скифского времени) / Ю.Н. Бойко, С.И.Берестнев. – Харьков, 2001. – 144 с
8. *Буйнов Ю.В.* К вопросу о социальной структуре населения северскодонецкой Лесостепи V– IV вв.до н.э. /Ю.В. Буйнов, В.Н.Окатенко // Древности 2013. – Харьков, 2013. – С. 123–136.
9. *Буйнов Ю.В.* К вопросу об исторических судьбах племен бондарихинской культуры / Ю.В. Буйнов // РА. – 2006. – №2 – С. 39–50.
10. *Буйнов Ю.В.* К вопросу об этногенезе племен бондарихинской культуры / Ю.В. Буйнов // ВХНУ. – 2009. – № 852: Історія. – Вип.41.– С. 7–17.
11. *Буйнов Ю.В.* Некоторые итоги раскопок городища в урочище Городище (к вопросу об исторических судьбах племен бондарихинской культуры) / Ю.В. Буйнов, Д.С. Гречко // Археологічні дослідження в Україні в 2003-2004 рр. – Запоріжжя, 2005. – С. 13–17.
12. *Буйнов Ю.В.* Поселения бондарихинської культури біля с. Червоний Шлях на Харківщині /Ю.В. Буйнов // ВХУ. – 2003. – Вип. 35.– С. 4–13.
13. *Буйнов Ю.В.* Поселения малобудківського типу біля с.Тимченки у басейні р. Сіверський Донець / Ю.В. Буйнов // Археологія. – 2006.– №1. – С.42–47.
14. *Буйнов Ю.В.* Поховальні пам'ятки та поховальний обряд бондарихинської культури / Ю.В. Буйнов // Археологія. – 2006. – № 4. – С.60–67.
15. *Буйнов Ю.В.* Раскопки городища скифского времени в урочище Городище / Ю.В. Буйнов, В.Н.Окатенко // Археологічні відкриття на Україні 2002-2003 рр.: 3б. наук. пр. – К., 2004. – С. 9–12.
16. *Варачева К.Г.* Место стеклянных и глиняных кубков в «сервизе» погребений на могильниках черняховской культуры днепро-донецкой лесостепи / К. Г. Варачева // OIUM. – К., 2011. – № 1 – С.61-65.
17. *Вартові степу.* Довідкове видання художньо-археологічної виставки. – Донецьк, 2011. – 68 с.
18. *Гречко Д.С.* Деякі питання вивчення лісостепових городищ скіфського часу на Сіверському Дінці /Д.С. Гречко, Г.Є. Свистун // Археологія. – 2006. – № 4. – С. 18–29.
19. *Гречко Д.С.* К вопросу о функциональном назначении зольников северскодонецкой группы памятников скифского времени / Д.С. Гречко // ВХУ. – 2006. – Вип. 38. – С. 273–282.
20. *Гречко Д.С.* Раскопки курганного могильника у с. Гришковка на Харьковщине / Д.С. Гречко //АДУ 2005–2007. – К., Запоріжжя, 2007. – С. 152–157.
21. *Дмитриев В. А.* Памятники древнейшей культуры Лесостепи Днепро-Донецкого междуречья в историографии конца XIX – первой половины XX вв. / В.А. Дмитриев // ВХУ. – 1994. – № 385.

22. *Задников С.А.* Античный импорт третьей четверти VII – первой четверти VI в. до н.э. на Бельском городище (по материалам 2008 и 2009 гг.) / С.А. Задников, И.Б. Шрамко // Древности Восточной Европы. Сборник научных трудов к 90-летию Б.А. Шрамко. – Харьков, 2011. – С. 138 – 147.
23. *Задников С.А.* К вопросу о первых контактах населения Бельского городища с античным миром / С.А. Задников, И.Б. Шрамко // Боспорский феномен. Искусство на периферии античного мира: материалы научной конференции. – СПб.: Нестор – История, 2009. – С. 473–477.
24. *Задников С.А.* Ранняя античная керамика Бельского городища / С.А. Задников // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века: Сборник материалов XII Международной научной конференции. – Ростов на Дону, 2007. – С. 19–21.
25. *Зайков В.В.* Древние слитки свинца и цинка из Бельского городища (Украина) / В.В. Зайков, С.А.Задников // География – тория и практика: Современные проблемы и перспективы. Изд-во АлтГУ, 2009. – С. 88–91.
26. *Зайцев Б.П.* Археологический музей Харьковского университета Б.П. Зайцев, В.А. Латишева // Весник ХГУ. – 1992. – № 362. – История. – Вып. 25. – С. 103-110.
27. *Кадеев В.В.* Археология в ХГУ за 40 лет. Путеводитель по выставке в археологическом музее ХГУ / В.В. Кадеев. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1958. – 48 с.
28. *Криганов А.В.* Військова справа ранньосередньовічних аланів Подоння / А.В. Криганов // Археологія. – 1993. – № 2. – С. 52-62.
29. *Крыганов А.В.* Азиатские элементы в вооружении раннесредневековых восточно-европейских кочевников / А.В. Крыганов // Военное дело древнего и средневекового населения Северной и Центральной Азии. – Новосибирск, 1990. – С. 71-80.
30. *Крыганов А.В.* Особенности военного дела раннесредневековых болгар Подонья / А.В. Крыганов // Харьков и Болгария. – М., 1991. – С. 90-96.
31. *Крыганов А.В.* Памятники салтово-маяцкой культуры у с. Пятницкое на Харьковщине / А.В. Крыганов // ВХУ. – 1992. – № 362. – Сер. История. – Вып. 25. – С. 35-36.
32. *Крыганов А.В.* Новое исследование Нетайловского могильника салтовской культуры / А.В. Крыганов, Н.В. Чернигова // ВХУ. – 1993. – № 374. – С. 35-42.
33. *Крютченко А.А.* К вопросу о преднамеренном обжиге валов лесостепных городищ скифского времени / А.А. Крютченко // Древности.–Харьков, 2013.– С.155 – 162
34. *Любичев М. В.* Дослідження археологічного комплексу пізньоримського часу Війтенки у 2014 році / М.В. Любичев, Э. Шультце // АДУ 2014 (в друку)
35. *Любичев М. В.* Об этнокультурных процессах позднеимского времени в зоне днепро-донецкой лесостепи (в свете исследований археологического комплекса Вейтенки) / М. В. Любичев // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. – Тула, 2008. – С. 257-290.

36. *Любичев М.В.* «Горизонт Боромля» как область «праславянской» культурной провинции середины III – начала IV в. (ступени С1b-C2) / М.В. Любичев // Germania-Sarmatia. Древности Центральной и Восточной Европы эпохи римского влияния и переселения народов. – Калининград-Курск, 2010. – II. – С. 148-178.
37. *Любичев М.В.* К вопросу о времени появления памятников черняховской культуры на днепро-донецком водоразделе / М.В. Любичев // РА. – 2003. – № 3. – С. 71-81.
38. *Любичев М.В.* Наземные сооружения на поселении черняховской культуры Вейтенки (по материалам раскопок 2004-2009 гг.) / М.В. Любичев // Археологія і давня історія України. – К., 2011а. – Вип.6: Стежками археології. – С. 111-120.
39. *Любичев М.В.* О некоторых последних исследованиях в северо-восточной области ареала черняховской культуры / М.В. Любичев // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс до н.э. – V в. н.э.). – Тирасполь, 2002. – С. 381-384.
40. *Любичев М.В.* О поздней дате черняховской культуры к востоку от Днепра (комплексы ступени D1 могильника Вейтенки) / М. В. Любичев // Древности. – Харьков, 2011б. – С. 150-171.
41. *Любичев М.В.* О постройках на селище черняховской культуры Вейтенки 1 (по раскопкам 2004-2005 годов) / М.В. Любичев // АПЛУ. – 2006. – № 2. – С. 79-89.
42. *Любичев М.В.* Поселения черняховской культуры Шлях 2 и Халимоновка на Мже / М. В. Любичев // Древности. – Харьков, 2005. – С. 276-287.
43. *Любичев М.В.* Раннеславянское селище на Северском Донце / М. В. Любичев // ВХУ. – 1993. – № 374. – Сер. «История». – Вып. 27. – С. 30-35.
44. *Любичев М.В.* Черняховская культура бассейна Мжи (Северский Донец) по материалам поселений / М.В. Любичев // Верхнедонской археологический сборник. – Липецк-Санкт-Петербург, 2007. – Вып. 3. – С. 219-236.
45. *Любичев М.В.* Черняховская культура днепро-донецкой лесостепи: история исследования и основные проблемы изучения / М. В. Любичев. – Харьков, 2000. – 262 с.
46. *Любичев М.В.* Южная граница ареала черняховской культуры в днепро-донецкой лесостепи: современные представления / М.В. Любичев, К.В. Мизгін // Черняхівська культура: до 120-річчя від дня народження В.П. Петрова. – № 4. – Київ, 2014. – С. 58-71
47. *Мизгін К.* До питання про джерела потраплянь римських монет до населення черняхівської культури / К. В. Мизгін // Археологічні студії. – Вип. 4. – Київ-Чернівці: Зелена Буковина, 2010б.– С. 58-66.
48. *Мизгін К.В.* Деякі результати досліджень поселення черняхівської культури біля с. Новоберекське / К. В. Мизгін // Археологія. – № 4. – 2011в. – С. 70-81.
49. *Михеев В.К.* Красногорский могильник / В.К. Михеев // Ранние болгары и финно-угоры в Восточной Европе. – Казань, 1990. – С. 45-50.
50. *Михеев В.К.* Новый грунтовый могильник салтово-маяцкой культуры в с. Червоная Гусаровка / В.К. Михеев // Древности. – Х., 1994. – С. 37-38.
51. *Михеев В.К.* Вклад ученых Харьковского университета в развитие археологии (1805–1990 гг.) / В.К. Михеев, Б.А. Шрамко // ВХУ. – 1991. – № 357. – С. 104-130.
52. *Михеев В.К.* Археологія залізного віку Східної Європи: Навчальний посібник / В.К. Михеев, Б. А. Шрамко. – Харків, «Каравела», 2000. – 224 с.

53. *Музей археології Слобідської України* Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Харків: Раритети України, 2011.
54. *Мызгин К.* Приток римских денариев I-II веков нашей эры на территорию черняховской культуры в свете хронологической структуры и территориального распределения монетных кладок / К. В. Мызгин, А. Дымовский // Черняхівська культура: до 120-річчя від дня народження В.П. Петрова. ОІУМ. – № 4. – Київ, 2014. – С. 82-95.
55. *Мызгин К.* Римские монеты на территории Днепроовского лесостепного Левобережья: общая характеристика, особенности распространения и основные проблемы изучения / К. В. Мызгин // *Tyragetia*. – Vol. VII [XII]. – Nr. 1. – Chişinău, 2013b. – P. 355-368.
56. *Мызгин К.В.* «Варварские» подражания римским монетам на территории черняховской культуры / К. В. Мызгин // *Древности*. – Харьков, 2009. – С. 90-106.
57. *Мызгин К.В.* Итоги исследований памятника позднеимперского времени возле с. Огульцы / К. В. Мызгин // *Доистория Восточной Европы позднеимперского времени – начала эпохи Великого переселения народов (материалы полевых семинаров у с. Войтенки 2009, 2010 гг.)*. Ostrogothica-Serie (Heft). – Вып. 1. – Харьков, 2011a. – С. 26-29.
58. *Мызгин К.В.* К проблеме источников поступлений римских монет I-II вв. к носителям черняховской культуры / К. В. Мызгин // ОІУМ. – № 1. – Київ, 2011b. – С. 140-145.
59. *Мызгин К.В.* Некоторые аспекты политической и экономической истории населения днепро-донецкой лесостепи во второй четверти I тысячелетия н.э. по нумизматическим данным / К. В. Мызгин // *Древности Центральной и Восточной Европы эпохи римского влияния и переселения народов. Germania-Sarmatia*. – Калининград, 2008. – С. 68-87.
60. *Мызгин К.В.* Нумизматические данные о времени появления черняховской культуры на территории днепро-донецкой лесостепи / К. В. Мызгин // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. – Вип. 39: Історія. – № 762. – 2007. – С. 299-312.
61. *Мызгин К.В.* Памятники черняховской культуры на р. Мжа (Северо-Восточная Украина) / К. В. Мызгин // *Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н.э. – V век н.э.)*. – Тирасполь, 2002. – С. 384-388.
62. *Мызгин К.В.* Римские монеты в ареале черняховской культуры: проблема источников поступления / К. В. Мызгин // *Stratum plus*. – № 4. – Санкт-Петербург-Кишинев-Одесса-Бухарест, 2013a. – С. 217-233.
63. *Пленительный мир* Эллады: Музей археологии и этнографии Слободской Украины ХНУ им. В. Н. Каразина. – Х., 2003. – 20 с.
64. *Скирда В.* К вопросу об антропологии населения салтовской культуры / В. Скирда, А. Бондаренко // *Нові технології в археології*. – К.; Львів, 2002. – С. 241-250.
65. *Скирда В.В.* Археологічні дослідження на Валківщині / В.В. Скирда // *Місто на краю Дикого поля*. – Валки, 1997. – С. 6-8.
66. *Скирда В.В.* Археологічні музеї Харківщини: минуле і сучасне / В.В. Скирда // *Скарбниці національної культури. Тези доповідей науково-практичної конференції з музеєзнавства, присвяченої 40-річчю Пархомівського історико-художнього музею (жовтень 1995)*. – Харків-Пархомівка, 1995. – С. 38-39.

67. *Скирда В.В.* Вклад А.С. Федоровского в развитие археологии / В.В. Скирда // *История археологии: личность и школы: К 160-летию В.В. Хвойки*. – СПб, 2011. – С. 263-268.
68. *Скирда В.В.* Дослідження нового селища черняхівської культури поблизу м. Богодухова / В. В. Скирда // АДУ 1999 р. – К., 2000. – С. 148.
69. *Скирда В.В.* Дослідження пам'яток салтово-маяцької культури археологами Харківського університету / В.В. Скирда // *Сьомі Сумцовські читання*. – Х., 1997. – С. 35-36.
70. *Скирда В.В.* Музей археології та етнографії Слобідської України / В.В. Скирда // *Історичний факультет: від покоління до покоління*. – Х.: Вид-во ХНАДУ, 2004. – С. 43-44.
71. *Скирда В.В.* Музей витончених мистецтв та старожитностей при Харківському університеті / В.В. Скирда // *Музеї. Колекції: Збірник наукових праць*. – Полтава, 2000. – С. 7-9.
72. *Скирда В.В.* Новые поступления в Музей археологии и этнографии Слободской Украины от частных лиц / В.В. Скирда // *Древности 2006-2008*. – Харьков., 2008. – С.238-240.
73. *Скирда В.В.* Розкопки поселення черняхівської культури / В. В. Скирда // АДУ 2001 р. – К., 2002. – С. 242-243.
74. *Скирда В.В.* Средневековые памятники в исследованиях Б.А. Шрамко / В.В. Скирда // *Проблемы археологии Восточной Европы: К 85-летию Бориса Андреевича Шрамко*. – Х., 2008. – С. 121-131.
75. *Скирда В.В.* Харківський Археологічний музей під керівництвом О.С. Федоровського / В.В. Скирда // *Другі Сумцовські читання. Тези наукової конференції*. (18 квітня 1996 р.). – Харків, 1996. – С. 9-11.
76. *Скирда В.В.* Архівні матеріали професора С.А. Семенова-Зусера / В.В. Скирда, Н.В. Чернігова // *Археологічний літопис Лівобережної України*. – Полтава, 2001. – № 2. – С. 170-171.
77. *Сокровища салтовской культуры. 100 лет исследований*. – Х., 2002. – 23 с.
78. *Чернігова Н.В. Бабенко В.О.* та дослідження археологічного комплексу в с. Верхній Салтів / Н.В. Чернігова // *Археологія*. – 2000. – № 4. – С. 116-119.
79. *Шрамко Б. А.* Люботинское городище / Б. А. Шрамко // *Люботинское городище*. – Харьков: Бизнес информ, 1998. – С. 9–131.
80. *Шрамко Б. А.* Раскопки В. А. Городцова на Бельском городище в 1906 г. (по материалам коллекции ГИМ) / Б. А. Шрамко // *Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи: зб. наук. пр.* – Полтава: Археологія, 1996. – С. 29–54.
81. *Шрамко Б. А.* Розкопки курганів VII–IV ст. до н.е. поблизу Більська / Б. А. Шрамко // *Археологія*. – 1994. – № 4. – С. 117–133.
82. *Шрамко Б.А.* Возникновение Бельского городища / Б. А. Шрамко // *Древности 1997–1998*. – Харьков: «Бизнес Информ», 1999. – С. 50–58.
83. *Шрамко Б.А.* Глиняне скульптури лесостепной Скифии / Б. А. Шрамко // *Российская археология*. – № 3. – 1999. – С. 35–49.
84. *Шрамко Б.А.* Добыча железа в Гелоне / Б. А. Шрамко // *Археологічний літопис Лівобережної України*. – № 2/2002–1/2003. – Полтава, 2003. – С. 84–90.

85. Шрамко Б.А. Исследование биметаллического ножа из погребения катакомбной культуры / Б.А. Шрамко, Ю.Г. Машкаров // РА. – 1993. – № 2. – С. 163–170.
86. Шрамко Б.А. К вопросу о бронзолитейном производстве в Скифии / Б. А. Шрамко // Евразийские древности. 100 лет Б.Н. Гракову: Архивные материалы, публикации, статьи. – М., 1999. – С. 318–324.
87. Шрамко Б.А. К вопросу о так называемых полуземлячных жилищах / Б. А. Шрамко // Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України. – Київ, 2003. – С. 190–195.
88. Шрамко Б.А. Комплекс глиняных скульптур Бельского городища / Б. А. Шрамко // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи: зб. наук. пр. – Полтава: Археологія, 1996. – С. 67–87.
89. Шрамко Б.А. О назначении новой находки с Мотронинского городища / Б.А. Шрамко // Полтавський краєзнавчий музей. Збірник наукових статей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. – Полтава, 2011. – вип. IV. – С. 80–82.
90. Шрамко Б.А. О результатах исследования железных изделий из находок на Северном Кавказе / Б. А. Шрамко, Л.А. Солнцев // Некоторые вопросы культурных и этнических связей Северного Кавказа в эпоху поздней бронзы – раннего железа. – Армавир, 1997. – С. 71–76.
91. Шрамко Б.А. Основні етапи розвитку орного хліборобства / Б. А. Шрамко // Археологія. – 2012. – № 1. – С. 48–54.
92. Шрамко Б.А. Основні підсумки досліджень Більського городища / Б.А. Шрамко // Записки наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка. – Львів, 2007. – Т. ССLIII. – С. 323–334.
93. Шрамко Б.А. Отчет об археологических исследованиях в 1994 г. в Полтавской и Харьковской областях. / Б.А. Шрамко – Х., 1995. – 25 л. (Архив МАЕСУ, Ф. 1, Оп. 1, Д. 77).
94. Шрамко Б.А. Рождение Харкова / Б. А. Шрамко, В.В. Скирда. – Харьков: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 118 с.
95. Шрамко Б.А. Металлографические исследования железных изделий из кургана Чертомлык / Б.А. Шрамко, Л.А. Солнцев // Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертолык: Скифский курган IV в. до н.э. – К., 1991. – С. 390–397.
96. Шрамко И.Б. Бельское городище: основные этапы развития / И.Б. Шрамко // Проблемы истории и археологии Украины: Материалы VII Международной научной конференции (Харьков, 28 – 29 октября 2010 г.). – Харьков, 2010. – С. 31.
97. Шрамко И.Б. Конструктивные особенности землянных жилищ последней четверти VII – первой четверти VI в. до н.э. Западного Бельского городища / И.Б. Шрамко, А.В. Новоченко // Боспорский феномен. Греки и варвары на евразийском перекрестке: Материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург, 19-22 ноября 2013 г.). – СПб., 2013. – С. 361–366.
98. Шрамко И.Б. Кузница Бельского городища / И.Б. Шрамко // Археологические исследования в центральном Черноземье в 12 пятилетке: Тез. докл. – Белгород, 1990. – С. 107 – 108.
99. Шрамко И.Б. Новые данные о наземных жилищах Днепровской Лесостепи в скифскую эпоху / И.Б. Шрамко // Древности 2005. – Харьков, 2005. – С. 24–34.

100. Шрамко И.Б. О начальном периоде существования Бельского городища / И.Б. Шрамко // Від Кіммерії до Сарматії, 60 років відділу скіфо – сарматської археології. – К., 2004. – С. 103–106.
101. Шрамко И.Б. Переход от бронзы к железу в Днепро–Донецкой Лесостепи / И.Б. Шрамко, Ю.В. Буйнов // Российский археологический ежегодник. – № 2. – 2012. – СПб, 2012. – 309 – 332.
102. Шрамко И.Б. Поселение XIV века «Олешки» на Северском Донце / И.Б. Шрамко, С.А.Задніков // Степи Европы в эпоху средневековья. Т. 8. Золотоордынское время. – Донецк, 2010. – Т.8. – С. 163 – 230.
103. Шрамко И.Б. Развитие кузнечного ремесла у племен бассейнов Ворсклы и Псла в скифскую эпоху / И.Б. Шрамко // Древности 1994. – Харьков, 1994. – С. 43–57.
104. Шрамко І.Б. Дослідження Більського городища у 2013 р. / І.Б. Шрамко, С.А. Задніков // Археологічні дослідження Більського городища – 2013. – Київ – Котельва, 2014. – С. 5 61.
105. Шульцце Э. Два гончарных горна из поселения Войтенки: сравнительная характеристика / Э. Шульцце, М. Любичев // Производство керамики в Восточной Европе: поздне римское время – раннее средневековье – новое время. Ostrogothica-Serie (Hefte). – Вып. 2. – Харьков: С.А.М., 2013. – С. 43-52.
106. Шульцце Э. О поселенческой структуре черняховской культуры в области днепро-донецкого водораздела: некоторые результаты исследований 220-2013 гг. / Э. Шульцце, М. В. Любичев // Черняхівська культура: до 120-річчя від дня народження В.П. Петрова. OIUM. – № 4. – Київ, 2014. – С. 223-234.
107. Шульцце Э. Об изготовлении гончарной керамики в черняховской культуре. Гончарный горн на поселении Войтенки (Восточная Украина) / Э. Шульцце, М.В. Любичев // Археологія і давня історія України. – К., 2010. – Вип. 2: Археологія Правобережної України. – С. 183-190.
108. Ljubičev M.V. Vojtenki 1-eine Siedlung der Černjachov-Kultur in der Ostukraine / M.V. Ljubičev // Eurasia Antiqua. – 2006. – 12. – S. 269-288.
109. Myzgin K. Findings Of Bosporan Coins On The Territory Of Chernyakhov Culture / K. Myzgin, G. Beidin // Notae Numismatae. – VII. – Krakow, 2012. – P. 45-79.
110. Schramko B.A. Das Burgwallsystem von Belsk (Ukraine) / B.A. Schramko, R. Rolle, V. Murzin // Hamburger Beitrage zur archaologie. – Mainz, 1996. – Fol. 18. – S. 57 – 84.
111. Schramko B.A. Die Osteuropäische Steppe und Waldsteppe in ihrer wechselbeziehungen während der früher Eisenzeit / B.A. Schramko // Archeologische mitteilungen aus Iran: Herausgegeben vom Deutschen Archäologischen Institut abteilung Teheran. – Berlin, 1992. – Band 25. – S. 47–63.
112. Schramko B.A. Eine Studie zum eisernen Dolch der Fruans dem grabnugel bei Gerasimovka / B.A. Schramko // Paleometallurgie du fer et cultures. – Symposium international du Comite pour la Siderurie ancienne. – Belfort, 1990. – S. 3.
113. Schramko B.A. Metallographische Untersuchungen der Eisengegenstände / B.A. Schramko // Hamburger Forschung zur Archaologie, B.I.Konigskurgan Čertomyk. – Beilagenteil. –Mainz, 1997. – H. 3. – S. 185–192.
114. Schramko B.A. Tilling Implements of South Eastern Europe in the Bronze Age and Early Iron Age / B.A. Schramko // Tools and Tillage. – vol. VII, I. – Copenhagen, 1992. – P. 48 – 64.

115. *Shramko I.B.* Basarabi Features in the Ceramic Complex of the Bilsk Settlement / I.B. Shramko // The Tracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages. The 12-th international congress of thracology Târgoviște 10–14–th September 2013. Programme, reports and abstracts. – Brăila, 2013. – P. 135–136.

Скирда В. В., Шрамко И. Б. Археологическая наука в Харьковском университете

В статье рассматриваются исследования археологов Харьковского университета в течении последних 25 лет. В этот период было изучено ряд археологических памятников, начиная с эпохи энеолита и заканчивая временами казачества. На протяжении указанного времени продолжали развиваться как традиционные для университетских археологов направления, так и новые - историография археологии, исследования в области археологии казаческого времени. Отмечено, что важную роль для развития археологической науки сыграло создание Музея археологии и этнографии Слободской Украины и Научно-исследовательской лаборатории Германо-Славянской археологической экспедиции.

Ключевые слова: Археологические исследования, Харьковский университет, историография археологии

Skirda V., Shramko I. Archaeology of V. N. Karazin Kharkiv National University

The archaeological investigations of scientists of Kharkov University for the last 25 years are considered in this paper. The archaeological sites from Eneolithic and ending times of the Cossacks was studied during this period. Throughout this time, continued to develop as a traditional university archaeologists directions and new - historiography of archeology, research in the field of archeology Cossack time. It is noted that an important role for the development of archaeological science played a creation of the Museum of Archaeology and Ethnography of Sloboda Ukraine and Research Laboratory of the German-Slavic archaeological expedition.

Key words: archaeological research, V. N. Karazin Kharkiv National University, historiography of Archaeology

УДК [94(3)+902]:378.4 (477.54) «1991/2014»

**Древняя история и античная археология
в Харьковском университете**

Ручинская О. А., Сергеев И. П.

В статье анализируется развитие древней истории и античной археологии в Харьковском университете в период после провозглашения независимости Украины. Авторы статьи сообщают информацию об участии ученых кафедры истории древнего мира и средних веков Харьковского университета в археологическом исследовании памятников античности в Крыму, об участии преподавателей, аспирантов и соискателей кафедры в организации и проведении научных конференций, о проблематике их научных исследований в области древней истории, темах защищенных ими диссертаций, опубликованных монографиях и научных статьях.

Ключевые слова: древняя история, античная археология, кафедра истории древнего мира и средних веков, Харьковский университет.

Центром научных исследований проблем древней истории и проведения археологических раскопок памятников античности в Харьковском университете в рассматриваемый период была кафедра истории древнего мира и средних веков. Основные направления научной работы были связаны с исследованием плановой научной темы кафедры «История и археология Средиземноморья и Причерноморья в античную и средневековую эпохи».

Научная деятельность преподавателей, аспирантов и соискателей кафедры в эти годы проходила в сложных условиях. С одной стороны, после распада СССР, сложнее стало попасть в библиотеки Москвы и Петербурга, в фондах которых можно было найти новейшую специальную литературу, принять участие в работе научных конференций, пройти стажировку в ведущих научных учреждениях России, с которыми ранее были установлены тесные связи.

Но с другой стороны, у украинских историков появились возможности для установления научных контактов с коллегами из "дальнего зарубежья": побывать на стажировках в ведущих вузах Европы, выступить с научными докладами на проводившихся в Европе или Америке научных конференциях, вступить в контакт с ведущими антиковедами и археологами мира. Все это стало более доступным также благодаря быстрому развитию компьютерных технологий и средств коммуникации.

В рассматриваемый период продолжила работу археологическая экспедиция кафедры, проводившая раскопки в Херсонесе Таврическом. С 1991 по 1999 г. работой этой экспедиции руководил С. В. Дьячков, продолжая